

Dimiter Philipov, Aart C. Liefbroer & Jane E. Klobas (Editors)

Reproductive Decision-Making in a Macro-Micro Perspective

Springer, 2015, p. 178.

Knjiga pred nama je produkt velikog trogodišnjeg projekta pod nazivom *Reproductive decision-making in a macro–micro perspective* (REPRO), podržanog od strane Evropske komisije, na kojem je bilo angažovano više priznatih evropskih demografa. Na jasno definisanom teorijskom konceptu iskristalisani su aspekti koji su bitni za razumevanje reproduktivnog ponašanja u savremenim društvima, polazeći od složenosti procesa odlučivanja o rađanju. Mada je prošlo deset godina od završetka ovog projekta, rezultati istraživanja i saznanja koje je produkovao i dalje su veoma aktuelni sa stanovišta razumevanja determinisanosti niskog fertiliteta. Imajući u vidu važnost saznanja koja donose, detaljnije ćemo se osvrnuti na ključna pitanja predstavljanjem svakog poglavlja pojedinačno.

U *prvom poglavlju*, pod nazivom *Reproductive decision-making in a macro–micro perspective: A conceptual Framework*, protumačen je teorijski pristup i objašnjen analitički okvir istraživanja. Obrazlažući razloge postavljanja ovog istraživačkog projekta, Lajfbr, Klobas, Filipov i Ajzen (Liefbroer, Klobas, Philipov & Ajzen) ukazuju da su stope fertiliteta već više decenija niže od potrebnih za prostu reprodukciju, a da je u empirijskim istraživanjima evidentiran fertilitetni

jaz, koji označava da je ostvareni broj dece manji od željenog. Otuda, kako ističu, centralno mesto u ovom istraživačkom poduhvatu zauzimaju reproduktivno ponašanje i proces odlučivanja o rađanju, koji se ispituju kroz tri glavna domena.

Kada je reč o makronivou, ispitivane su veze ekonomskih, društvenih, kulturnih i institucionalnih uslova sa stopama fertiliteta. U slučaju mikronivoua, ispitivani su najvažniji elementi procesa odlučivanja o rađanju, a treći domen obuhvatao je istraživanja uzajamne veze makro i mikro nivoua. Autori ističu važnost razjašnjavanja uticaja mikronivoua jer bez toga veza između fertiliteta i makronivoua u najboljem slučaju samo upućuje na moguće faktore i njihove uticaje, a može dovesti i do netačnih tumačenja.

Posebnu pažnju posvetili su objašnjenju istraživačkog koncepta utemeljenog na *teoriji planiranog ponašanja* (TPB), koji je omogućio da se u fokus istraživanja postave fertilitetne namere i njihova realizacija. *Stavovi* (*Att*), *subjektivne norme* (*SN*) i *percipirana kontrola ponašanja* (*PCB*) smatraju se glavnim determinantama koje su u međusobnoj interakciji, a konačni ishod se vidi kao rezultat koji zavisi od relativne jačine svake od njih, dok spoljni faktori i sociodemografske karakteristike individue imaju

posredan uticaj, delovanjem na neki od tri ključna prediktora. U osnovi svake od tri determinante stoji *verovanje* subjekata re-produktivnog ponašanja. Kada je reč o stavovima, verovanja se tiču očekivanih ishoda – da li je to da imam/nemam dete dobro/loše za mene. U slučaju subjektivnih normi, tu su očekivanja i odobrenja 'drugih važnih' (roditelji, prijatelji...), a u pogledu percepcije kontrole ponašanja reč je o verovanju u sopstvene sposobnosti i procenu mogućnosti da se suoči sa mogućim ograničenjima.

Ukazano je na najvažnije aspekte makro i mikro nivoa, podvlačeći važnost uticaja njihove interaktivne veze na formiranje fertilitetnih namera i njihovih ishoda. Tumačenje društvenog okruženja ne smatra se dovoljnim jer mehanizmi koji deluju na makronivou imaju 'kompozitni efekat' i nisu moguća uočavanja pojedinih specifičnosti ili promena koje se dešavaju u populaciji, a mogu biti važne sa stanovišta reproduktivnog ponašanja, izdvajajući rast udela visokoobrazovanih. Zaključuje se da *teorija planiranog ponašanja* (TPB) nudi bogat heuristički okvir diskutovanja na koji način određeni kontekst, uz uvažavanje i makro i mikro nivoa, utiče na reproduktivno ponašanje, imajući u vidu uticaj na sva tri ključna prediktora fertilitetnih namera.

U *drugom poglavlju, Institutional Settings of Childbearing - A Comparison of Family Policy Development Across OECD Countries*, Tivenon (Thévenon) se bavi jednim segmentom makronivoa, a to su politike kao važan faktor reproduktivnog ponašanja u savremenim društvima. Polazi od saznanja koja se tiču uticaja porodičnih politika na fertilitetne obrasce u evropskim državama, kao i njihovog doprinosa određenom nivou fertiliteta. Razmatranje različitosti politika s obzirom na finansijske transfere, prava na roditeljsko odsustvo i ustanove za čuvanje dece, odvijalo se u tri smeru. To su sagledavanje promena politika

prema porodici tokom prve decenije 21. veka, uočavanje da li su one usmerene ka podržavanju određenog tipa porodice i da li su paketi politika bili dovoljni da pruže okruženje podsticajno za formiranje porodice ili za njeno proširenje.

Na temelju relevantnih statističkih podataka i literature, autor je došao do nekoliko bitnih zaključaka koja doprinose rasvetljavanju uticaja politika na visinu stopa rađanja u savremenom društvu. Istaknuto je da on zavisi od sveobuhvatnosti podrške porodicama i komplementarnosti sva tri ključna aspekta, ali i to da stabilnost političkog odgovora tokom dužeg vremena jeste od vitalne važnosti kada je reč o stabilnosti i visini stopa fertiliteta, što potkrepljuje primerom Francuske. Razmatranje pojedinačnih segmenata, dovelo je do zaključka da pored smanjenja direktnih finansijskih troškova podizanja dece, značajnu ulogu ima podrška u uspostavljanju balansa posao-porodica, uočavajući značajne različitosti između država. Neke od njih primenile su tradicionalniji pristup podržavajući duže odsustvovanje sa posla ili prekid ekonomske aktivnosti radi podizanja deteta, što se u praksi najčešće odnosi na žene, dok druge podržavaju zaposlenost oba roditelja i odlikuju se kombinacijom dobroplaćenog roditeljskog odsustva sa širokom dostupnošću ustanova za čuvanja dece najmlađeg uzrasta. Potkrepljujući svoje konstatacije nalazima relevantnih istraživanja, autor ističe da uključivanje očeva u roditeljsko odsustvo može biti ubrzano specifičnim merama, mada nije utvrđeno da je ono bitnije promenilo podelu poslova u domaćinstvu, ali da je utvrđeno da podržavanje žena u pogledu povratka na posao nakon rođenja deteta, gledano na duži rok, može da bude podsticajno sa stanovišta stopa fertiliteta.

Treće poglavlje, Making the Decision to Have a Child, bavi se procesom odlučivanja o rađanju na temelju rezultata velikog istraživanja *Generacije i rod* (Generations and

Gender Survey – GGS) u osam evropskih država učesnica prvog talasa. U ovom poglavju fokus je na razmatranju uticaja sociopsiholoških faktora na odluke o rađanju. U kontekstu primene *teorije planiranog ponašanja* (TPB), Klobas i Ajzen analiziraju različitosti između država u pogledu verovanja koja stoje u osnovi stavova, subjektivnih normi i percepcije kontrole ponašanja. U razmatranje su uključili i karakteristike individualnog konteksta, koje su operacionalizovali kroz red rođenja, starost, partnerski status i nivo obrazovanja.

Statistička analiza je pokazala da u svim državama dominira uticaj socijalnih normi u pogledu namera da imaju decu, dok opažanje negativnih ishoda, kao što je sužavanje individualne slobode, ima slabiji uticaj, pri čemu autori podvlače da je ovo u suprotnosti sa *teorijom Druge demografske tranzicije*. Ukazuje se da nacionalni kontekst ima važnu ulogu, a da se taj uticaj ispoljava kroz postojanje varijacija među državama kada je reč o tome kako verovanja deluju na namere, s obzirom na ispitivane karakteristike na individualnom nivou, ističući da taj uticaj varira i u zavisnosti od faze životnog ciklusa.

Autori četvrtog poglavlja, *Influences on the Link Between Fertility Intentions and Behavioural Outcomes*, Speder i Kapitani (Spéder & Kapitány), analiziraju uticaj mikronivoa na oblikovanje veze između namera o rađanju i ishoda ponašanja na temelju rezultata dobijenih za Holandiju, Švajcarsku, Mađarsku i Bugarsku, država koje imaju različite fertilitetne obrasce i različite stope realizacije namera o rađanju. Analitički okvir određen je posmatranjem tri grupe ispitanika s obzirom na ishode reproduktivnog ponašanja, uključujući i one koji nisu imali decu i one koji su bili roditelji. Jednu grupu su činili ispitanici koji su namere o rađanju ostvarili u definisanom vremenskom okviru, drugu oni koji nisu, ali su iskazali nameru da to učine u

narednom periodu, dok su treću činili oni koji namere nisu realizovali i od njih su oduzali.

Interpretacija rezultata vođena je složenim hipotetičkim okvirom koji je uključivao uticaj starosti, reda rođenja i partnerskog statusa. Ispitivanje statističke veze za svaku državu pojedinačno omogućilo je konstatovanje sličnosti i razlika između država kada je reč o uticaju svakog od posmatranih faktora. Zaključci autora potvrđuju složenost uobličavanja veze između namera i konačnog ishoda. Oni konstatuju jasan uticaj ispitivanih sociodemografskih varijabli, kao i interesantne specifičnosti njihovog uticaja u konkretnim državama, ističući da pojedine sociodemografske odlike produkuju veću verovatnoću realizacije namere o rađanju, što se smatra opštom odlikom. Međutim, naglašavaju da univerzalni mehanizmi mogu delovati na različite načine, što za posledicu ima i promenu namere o rađanju. Jedan način je da faktori mikrokonteksta i sociodemografske karakteristike deluju na neku od tri glavne determinante namera, a drugi je delovanje faktora socioekonomskog statusa na stvarne prepreke koje utiču na mogućnost održavanja kontrole nad ograničenjima koje donosi roditeljstvo. Kada je reč o trećem mehanizmu, ukazuje se da različite socijalne kategorije mogu imati različite izvore ili opcije ponašanja, što uslovljava mogućnosti realizacije namera, ali i da jačina namera može biti različita u zavisnosti od socijalnog statusa. Delovanje makrokonteksta vidi se, pre svega, kroz delovanje na opažanje ili na nepercipiranje mogućnosti ili ograničenja kontekstualnih faktora, mada se zaključuje da je njegov uticaj slab jer je prepoznat samo za neke vrlo specifične pojave u određenim državama.

U *petom poglavju*, pod nazivom *Uncertain, Changing and Situated Fertility Intentions*, Bernardi, Minarska i Rosier (Bernardi, Mynarska & Rossier) bave se razumevanjem namera o rađanju na temelju komparati

vnog kvalitativnog istraživanja u Bugarskoj, Francuskoj, Mađarskoj, Italiji, Poljskoj i Švajcarskoj. U fokusu je ispitivanje stabilnosti i nestabilnosti namera, i sagledavanje razloga koji su uslovili njihove promene. U tom cilju razmatrani su uticaji spoljnih okolnosti i bitnih individualnih odrednica (stavova, motiva, želja), sagledavajući ih u kontekstu faza životnog toka. Autorke su pokazale složenost i multidimenzijalnost namera usled različitih izvora neizvesnosti koje mogu dovesti do promena nameravanog reproduktivnog ponašanja.

Rekonstrukcija namera o rađanju dovela je do uočavanja tri bitna aspekta čije ispitivanje se smatra potrebnim kako bi se razumeli tip namere i izvori neizvesnosti. Dva se tiču individualnog nivoa, a to su nesigurnost i postojanje razlika u pogledu razloga realizacije, promene ili odustajanja od namere, a treći je normativni kontekst (preovladavajući stavovi, politike, dominantne norme o odnosu porodica – posao). Uočeno je različito delovanje modernih i postmodernih normi u pogledu ishoda reproduktivnog ponašanja u uslovima postojanja određenih tipova i nivoa neizvesnosti. Različitosti se manifestuju kroz to da postmoderna vizija roditeljstva i koncepta podele rodničkih uloga implicira veću važnost institucionalne podrške u pogledu čuvanja dece. Osim toga, istaknuto je da rasprostranjenost normi karakterističnih za moderni normativni okvir, kao što su neprihvatanje uključenosti muškaraca u roditeljstvo i odbijanje formalne brige o deci, utiču negativno na namere o rađanju drugog deteta. Posebnu pažnju privlači zapažanje da je u situacijama neusklađenosti između promena u sferi rodničkih uloga, partnerstva i porodičnog života s jedne, i široke prihvaćenosti tradicionalnih normi s druge strane, reproduktivno ponašanje uslovljeno koliko socijalnim normama o tome šta je dobro a šta loše, toliko i razmatranjima 'cene' i 'dobiti' od-

luke o rađanju, u definisanom vremenskom okviru.

U šestom poglavlju, *Fertility-Related Norms Across Europe: A Multi-level Analysis*, Lajfbr, Merc i Testa (Liefbroer, Merz & Testa) interpretiraju rezultate istraživanja *European Social Survey* (ESS) rasvetljavajući uticaj makronivoa na elemente odlučivanja o rađanju, u 25 država, uzimajući u obzir ekonomske uslove, institucionalni okvir i promene vrednosti u modernom društvu. U osnovi razmatranja varijacija normi u evropskim državama jeste stav da njihov uticaj zavisi ne samo od udela osoba koje ih prihvataju, već i od udela osoba koje ne prihvataju ponašanja koja nisu u skladu sa društvenim očekivanjima.

U okviru zaključnih zapažanja, istaknuto je da između država ne postoje značajnije razlike u pogledu normi vezanih za starost dobijanja prvog deteta, ali da postoje u slučaju normi vezanih za 'bezdetnost', rađanje u vanbračnim zajednicama i kombinovanje podizanja male dece sa zaposlenošću s punim radnim vremenom. Uočena je snažna veza između dostignutog stepena *Druge demografske tranzicije* sa odobravanjem odustajanja od roditeljstva i prihvatanjem vanbračnog rađanja. Međutim, ova veza je slabija kada je reč o kombinovanju roditeljstva i zaposlenosti s punim radnim vremenom, što je uputilo autore na konstataciju da su norme o rodnoj jednakosti bar jednim delom određene ostalim faktorima, a ne kulturnim zaokretom ka individualnoj autonomiji. Takođe, utvrđeno je veće prihvatanje postmodernističkih formi ponašanja u pogledu rađanja i porodičnog života od strane visokoobrazovanih, onih koji nisu religiozni, onih koji žive u gradovima i onih koji visoko vrednuju individualnu autonomiju. Ipak, s obzirom na postojanje prilično značajne razlike između država u pogledu nerađanja i rađanja van braka, kao prihvaćenih modela ponašanja, podvučena je važnost socijalnog konteksta u pogledu jačine

normi koje su relevantne za fertilitetno ponašanje u evropskim državama.

U *sedmom poglavlju*, pod nazivom *Reproductive Decision-Making: A Milestone and the Road Ahead*, Filipov, Klobas i Lajfbr (Philipov, Klobas & Liefbroer) sažimaju glavne nalaze REPRO projekta, ukazuju na nekoliko doprinosa kroz nova saznanja o determinisanosti reproduktivnog ponašanja u savremenim društvima i definišu u kom smeru bi mogla da se razvijaju dalja istraživanja. Sumirajući rezultate istraživanja koja su se bavila mikronivoom, *ističu da namere o rađanju jesu najjači prediktor reproduktivnog ponašanja*, jer omogućavaju shvatanje odlučivanja o rađanju kao složenog procesa koji podrazumeva niz aktivnosti i različite izvore neizvesnosti, svesni da primenjeni koncept nije savršen.

Uočavajući prostore za nadgradnju pristupa koji je proizašao iz *teorije planiranog ponašanja* (TPB), podvlače da je u nekoliko istraživanja učinjen pokušaj da se odlučivanje o rađanju sagleda u kontekstu partnerstva i uspostavljanja saglasnosti, a ne samo kroz pristup koji je fokusiran na pojedinca. Iznet je stav da je poželjno da se u budućim istraživanjima koriste teorijski, metodološki i empirijski doprinosi REPRO projekta u kombinaciji sa teorijskim konceptima koji imaju nešto drugačiji pristup proučavanju reproduktivnog ponašanja. U pogledu ispitivanja makro nivoa, ukazuje se da je potrebno istraživati kombinovani uticaj ekonomskih uslova, kulturnih faktora i politika, proširiti primenu koncepta planiranog reproduktivnog ponašanja na sve zemlje s obzirom na raspoloživost pokazatelja, ali i primeniti ga na regionalne celine pojedinačnih država.

Imajući u vidu da u REPRO projektu važno mesto pripada vezi između politika i fertiliteta, autori se osvrću i na ovaj aspekt, posebno izdvajajući mišljenje o tome šta

podrazumeva prihvatljiv, pronatalitetno usmeren i afirmativan politički odgovor. Oni ističu da je sa stanovišta efikasnosti politika neophodno razumevanje veze između mikro i makro nivoa, a *da je glavni cilj politika da se omogući realizacija namera o rađanju i olakšaju izbori, a ne da se ugroze individualni prioriteti i prava na izbor*. Politike prema niskom fertilitetu vide se kao sredstvo stvaranja povoljnijih uslova kako bi se oni koji nameravaju u što većem obuhvatu približili realizaciji željenog broja dece. Ističu da je REPRO projekat pokazao da politike mogu uticati na stavove, subjektivne norme i percepciju mogućih ograničenja koje donosi realizacija roditeljstva, na način da oni politički odgovori koji povećavaju mogućnosti lakšeg prevazilaženja prepreka i konflikata, verovatno mogu povećati pozitivne stavove i poboljšati realizaciju namera da se ima dete ili da se ima više od jednog deteta.

Nastala kao rezultat ambicioznog istraživačkog projekta, ova studija unapređuje saznanja o determinisanosti niskog fertiliteta, čini bogatijim konceptualni okvir istraživanja i pruža nekoliko bitnih smernica u pogledu veze između politika i niskog fertiliteta. Odlučivanje o rađanju u savremenim društvima jeste složen proces u čijoj osnovi je interaktivna povezanost niza mikro i makro faktora. One države čije su politike adekvatno odgovorile na izazove postmodernističkih vrednosti i promena u sferi rodničkih uloga, uspevale su da održavaju relativno visok fertilitet. Takođe, možemo da zaključimo da razumevanje uzroka niskih stopa rađanja podrazumeva istraživanje svih relevantnih veza i različitih aspekata reproduktivnog ponašanja u određenom društvenom i individualnom kontekstu.